

Články

VÝZKUM ZÁVISLOSTÍ DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE A PRIORIT DLOUHODOBÉHO ZÁMĚRU VZDĚLÁVACÍ A VĚDECKÉ, VÝZKUMNÉ, VÝVOJOVÉ, UMĚLECKÉ A DALŠÍ TVŮRČÍ ČINNOSTI PRO OBLAST VYSOKÝCH ŠKOL DO ROKU 2010

Ondřej Svatoň

1. Základní východiska pro definování výzkumných otázek

Do závěrečné etapy řešení vstoupil v roce 2005 projekt výzkumu pro státní správu, který je zaměřen na zkoumání závislostí demografického vývoje v ČR a jeho dopadu na situaci vysokých škol. Centrum pro studium vysokého školství tento úkol řeší na základě zadání Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy od roku 2003.

Z dlouhodobého hlediska nevýhodný demografický vývoj v České republice se promítá i do odhadů o počtech zájemců o studium na vysokých školách. Střetávají se zde dvě tendence, které budou charakterizovat situaci našich vysokých škol v příštích letech:

1. Dosavadní převis poptávky po studiu na vysokých školách nad nabídkou volných míst pro všechny zájemce o studium bude poměrně rychle snižován tím, že klesají absolutní počty mladých lidí v odpovídajících věkových kategoriích.
2. Růst kapacit vysokých škol není primárně závislý na demografických trendech, ale dosud se vyvíjí na základě vlastní dynamiky.

Tyto tendence (demografický pokles a růst kapacity vysokých škol) ve svých důsledcích vytvářejí novou situaci, která krátkodobě může napomáhat k usku-

tečňování záměrů státní politiky v oblasti vzdělávání a rozvoje lidských zdrojů.

2. Využití kvalitativních výzkumných metod

Při volbě postupu řešení zadaného úkolu jsme v řešitelském týmu rozhodli, že se pokusíme co nejvíce omezit subjektivní přístup řešitelů k zadání tím, že zvolíme také kvalitativní přístup k problému, přestože současně shromáždíme množství kvantitativních údajů, které vytvoří datovou základnu pro zformulované hypotézy a výsledné návrhy. Vycházeli jsme z postupu „grounded theory“ („uzemněné, ukotvené teorie“), kdy jsou hypotézy, „teorie“ vytvářeny z dat a nejsou předem formulovány výzkumníkem a poté potvrzovány nebo falzifikovány. Rozhodli jsme se proto shromáždit velký objem kvalitativních dat metodou skupinových rozhovorů v ohniskových skupinách (focus groups, FG). Tato metoda je založena na moderovaných rozhovorech ve skupinách 8–10 účastníků (uvedený počet se vztahuje na náš výzkum), kdy školený moderátor usměrňuje diskusi účastníků tak, aby pokud možno nepřekračovala rámec předem vymezený připraveným scénářem. V našich skupinách jsme se rozhodli povzbudit skupinovou dynamiku, která je hlavní silou této metody, tím, že jsme zvolili v rámci možností heterogenní uspořádání skupin. Snažili jsme se do skupin zařadit i účastníky nepocházející z akademické sféry,

kteřá ovšem – vzhledem ke zkoumané problematice – převažovala. Zajímaly nás názory a stanoviska účastníků náležejících také k „odběratelům“ výstupů vysokých škol: zaměstnavatelů a zástupců státní (regionální) správy.

Pro provedení skupinových rozhovorů jsme zvolili externí agenturu, která nejlépe uspěla ve výběrovém řízení. Skupinové rozhovory se uskutečnily v předem vybraných oblastech v průběhu 6 týdnů (12. 5.–29. 6.), a to v Praze (zde byly provedeny tři FG), v Plzni, Ústí nad Labem, v Liberci, Českých Budějovicích a v Brně (zde provedeny dvě FG). Kromě závěrečné zprávy zpracované agenturou, která provedla kvalitativní šetření, jsme získali množství datového materiálu – 18 hodin videozáznamu ze skupinových rozhovorů. Tento materiál jsme převedli do písemné formy vhodné k další analýze. Rozsáhlé soubory kvalitativních dat, které tvoří přepisy záznamů z FG, jsme začali analyzovat pomocí programu ATLAS.ti. První výsledky analýz ukazují, že se objevují určité základní kategorie vymezující hlavní oblasti, v nichž bude možné zkoumat změny, ke kterým by mohl vést demografický vývoj ve sledovaném období. Získané základní kategorie pomohou vytvořit určitou strukturu názorů – pracovně si ji nazýváme „hodnocením“ nebo „obrazem vysokého školství“. Takovou strukturu zachycující určitou představu o hlavních problémech i šancích vysokého školství, jak si ji vytváříme z materiálu shromážděného během skupinových rozhovorů, bychom si mohli představit třeba jako soubor dimenzí, jako polaritně vymezená kontinua, v nichž je umístěn řekněme „obecný“ názor na zkoumanou problematiku. Tento „obecný“ názor chceme přitom získat právě kvalitativní analýzou dat z rozhovorů a jedná se samozřejmě o názor právě těch skupin, pro něž je zkoumaná tematika určitým způsobem relevantní. Zcela záměrně jsme proto nevolili žádnou z technik pracujících s reprezentativním vzorkem populace, ale zaměřili jsme se na „ohniskové“ skupiny.

Vložením dimenze času do této struktury pak našemu popisu („hodnocení“, „obrazu“) chceme dodat potřebnou dynamiku a získat tak určitý model. Analýzou tohoto modelu (vyhodnocováním pravděpodobnosti možných vývojových alternativ) bychom chtěli dospět k doporučením, která by v sobě co nejvýstižněji obsahovala stanoviska vyjádřená v základních dokumentech státní politiky v oblasti terciárního vzdělávání.

3. *Expertní stanoviska*

Kromě kvalitativních výzkumných postupů se řešení úkolu opírá o stanoviska předních odborníků v oblasti demografie a vysokého školství. Smyslem tohoto postupu bylo přání získat souběžně zpracované nezávislé expertizy od specialistů, kteří mají přístup k relevantním datovým zdrojům a kteří dokáží s příslušnými daty pracovat špičkovým způsobem.

Ke spolupráci se nám podařilo získat *doc. RNDr. Felixe Koschina, CSc.*, vedoucího katedry demografie Vysoké školy ekonomické v Praze, *RNDr. Tomáše Kučeru, CSc.*, a *RNDr. Borise Burcina* z katedry demografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, *Ing. PhDr. Jaroslava Nováka, CSc.* (vedoucího oddělení) a *Ing. Josefa Kotýnka* z oddělení statistiky vzdělávání, zdravotnictví, kultury a sociálního zabezpečení Českého statistického úřadu. Expertizy zpracované těmito odborníky nám slouží nejen jako podklady pro návrh konkrétních opatření, ale jsou rovněž zpracovávány obdobným způsobem jako kvalitativní data získaná metodou řízených skupinových rozhovorů. Také zde chceme uplatnit vytvářející se základní strukturu „obrazu“ našeho vysokého školství v souvislosti s demografickými aspekty a srovnat ji s doporučeními expertů. Výsledkem analýzy v tomto případě má být právě nalezení shodných a rozdílných dimenzí nebo odhadů situace. Tyto shody a rozdíly v odlišných úhlech pohledu získané dvěma zcela odlišnými metodickými přístupy by nás měly vést k zodpovězení otázek, proč a kdy ke shodě nebo naopak k rozdílu v hodnocení určitého problému dochází. Takovým způsobem chceme vytvořit vlastní doporučení, která už by byla přesně cílena na zodpovězení výzkumných otázek vycházejících z úkolu formulovaného zadavatelem.

4. *Sběr a vyhodnocení statistických údajů*

Základní srovnání relevantních statistických údajů shromážděných z dostupných zdrojů pro vybrané země ukázalo určité shody či rozdíly ve vývoji ve sledované oblasti ve vybraných zemích. Pro srovnání jsme volili takové země, které vykazují určitou demografickou podobnost s Českou republikou nebo jež můžeme považovat za určitý modelový případ vývoje, kterým by mohlo projít terciární vzdělávání u nás. Shromážděny proto byly statistické údaje za

ČLÁNKY

Irsko, Dánsko, Finsko, Nizozemsko a Rakousko a tyto údaje byly srovnávány s obdobnými údaji za Českou republiku.

Jsme si vědomi limitů, kterými je omezena snaha mezinárodně porovnávat údaje vztahující se k terciárnímu vzdělávání (někdy odlišné metodiky sběru dat, obtíže při převádění dat na srovnatelnou strukturu). Analýza těchto údajů proto nespočívá v dosazování čísel do určité rovnice, z níž by vyšla matematicky přesná doporučení pro stanovení vzdělávací politiky

v České republice. Důležitější se jeví nalezení shod či rozdílů ve vývoji jednotlivých zemí (v porovnání s naší situací) a v nalezení otázek, kde a kdy k takovému vývoji dochází a jaké závěry bychom z provedených komparací mohli vyvodit.

Stejně se pokusíme vyhodnocovat i odpovídající data shromážděná za jednotlivé regiony v ČR, kde je pro nás základní hrubou informací srovnání demografického poklesu/stagnace příslušného věkového ročníku s vývojem kapacit vysokých škol.

